

ТИТОЧКА Т. І.,

кандидат юридичних наук,

докторант докторантури

(Донецький державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.9.01

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.33>**СПЕЦИФІЧНІ РИСИ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ
ЯК ОБ'ЄКТІВ ВІКТИМІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ**

У статті розглядаються особливості особи неповнолітньої жертви кримінальних правопорушень. Вказується, що неповнолітні особи є «легкими» жертвами, оскільки для того, щоб вчинити у їх відношенні протиправне діяння немає необхідності заздалегідь його планувати чи підбирати максимально комфортний час – підлітки ще не мають змоги в повній мірі аналізувати ситуацію та чинити ефективний опір кримінальному правопорушнику. Зазначається, що для підлітків будь-який девіантний вплив може мати фатальні наслідки. Сучасний світ переповнений інформацією, котра є складною для правильного сприйняття дитиною. Нерідко протиправні дії, що демонструються у фільмах оцінюються спотворено, у зв'язку із чим можуть неадекватно сприйматись у реальному житті. Підлітки ще не наділені здатністю саморефлексії, піддаються фрустрації, криміналізації та віктимізації. Звертається увага і на те, що вплив має криза віку, пубертатний період тощо. Під час дорослішання дитина дуже швидко піддається сторонньому впливу, гостро сприймає критику, може закритись від стороннього світу і не йти на контакт. Схильність до інтровертності інколи призводить до пошуку друзів у соціальних мережах, в яких кримінальні правопорушники швидко втираються в довіру і віктимізують неповнолітню особу. Усунення зовнішніх факторів, котрі сприяють віктимізації неповнолітніх є одним із способів її запобігання. Законодавцем було використано комфортне та ефективне посилення кримінальної відповідальності за рахунок спрощення конструкції окремих складів кримінальних правопорушень. Підсумовується, що неповнолітній як об'єкт віктимізації має такі специфічні риси як: 1) депривація самосвідомості; 2) відкладена сепарація; 3) схильність до фрустрації; 4) часткова ірраціональність мислення; 5) несформований комплекс моральних цінностей; 6) лабільна емоційна сфера.

Ключові слова: неповнолітній, віктимна поведінка, кримінальне правопорушення, суспільно небезпечне діяння, кримінальне законодавство, запобігання.

Titochka T. I. Specific features of minors as victims of victimization in Ukraine

The article examines the peculiarities of the person of a minor victim of criminal offenses. It is indicated that minors are "easy" victims, because in order to commit an illegal act against them, there is no need to plan it in advance or choose the most convenient time – teenagers are not yet able to fully analyze the situation and effectively resist the criminal offender. It is noted that any deviant influence can have fatal consequences for teenagers. The modern world is full of information that is difficult for a child to perceive correctly. Often, illegal actions shown in movies are evaluated in a distorted way, and in connection with this, they can be inadequately perceived in real life. Adolescents are not yet endowed with the ability to self-reflect, and are

subject to frustration, criminalization, and victimization. Attention is also drawn to the fact that the age crisis, the puberty period, etc., have an impact. While growing up, the child is very quickly exposed to external influences, is acutely sensitive to criticism, may close himself off from the outside world and avoid contact. A tendency to introversion sometimes leads to the search for friends in social networks, in which criminal offenders quickly gain confidence and victimize a minor. Eliminating external factors that contribute to the victimization of minors is one of the ways to prevent it. The legislator used a comfortable and effective strengthening of criminal responsibility due to the simplification of the construction of certain components of criminal offenses. It is concluded that a minor as an object of victimization has such specific features as: 1) deprivation of self-awareness; 2) delayed separation; 3) tendency to frustration; 4) partial irrationality of thinking; 5) an unformed set of moral values; 6) labile emotional sphere.

Key words: *minor, victim behavior, criminal offense, socially dangerous act, criminal legislation, prevention.*

Вступ. Кримінальні правопорушення у відношенні неповнолітніх осіб складають достатньо вагому частку серед усіх суспільно небезпечних діянь. Відповідно до статистичних даних, викладених на офіційному сайті Генеральної прокуратури України, у 2017 році від кримінальних правопорушень постраждало 374238 осіб, із них 6303 – неповнолітні (1,68 %), у 2018 році від правопорушень постраждало 344780 осіб, неповнолітніх – 5918 (1,71 %), у 2019 році усього – 301792, неповнолітніх – 5471 (1,81 %), у 2020 році – 234816, із них 5236 – неповнолітніх (2,22 %), станом на жовтень 2021 року від кримінальних правопорушень постраждало 181691 особа, із них 5382 – неповнолітні (2,96 %) [1]. Це пояснюється низкою чинників, які можна назвати стандартними: незадовільна політико-економічна ситуація, недостатній рівень соціального захисту населення (безробіття, відсутність задовільних пільг тощо). Очевидно, що будь-яка проблема дорослого населення неминуче відбивається на дітях, точніше на їх вихованні, прищепленні «здорових» морально-етичних цінностей тощо. Звичайно, що в цьому контексті ми вже не ведемо мову про задоволення елементарних потреб у харчуванні, одязі тощо. Ми також не можемо сказати, що Україна є лідером серед переліку держав з високим рівнем віктимізації підлітків. Звичайно, що навіть Сполучені Штати Америки, котрі мають на озброєнні потужний кримінологічний та кримінально-правовий арсенал також в повній мірі не можуть стверджувати, що їх статистика в цій частині стала більш позитивною, ніж в останні роки. Однак різні менталітети законодавців та підхід теоретиків до вироблення тактики запобігання суспільно небезпечним діянням, що вчиняються у відношенні дітей дозволяють дійти до висновку, що США раніше продемонструє результати віктимологічного запобігання, що обумовлено більш прогресивним, можна, навіть, сказати – революційним підходом до кримінально правової та кримінологічної політики. Втім, для того, щоб можна було говорити про цей блок кримінальних правопорушень більш предметно, пропонуємо зупинитись на розгляді вказаної проблеми детальніше.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд неповнолітніх осіб як специфічних об'єктів віктимізації в Україні з наступним виділенням їх особливих рис.

Результати дослідження. Відтак, кримінологічна ситуація в частині кримінальних правопорушень у відношенні неповнолітніх осіб є нестабільною. Вітчизняний законодавець приділяє багато уваги кримінально-правовому захисту прав та законних інтересів дітей. У КК України 2001 р. за понад 15 років його існування було внесено значну кількість змін до норм, що передбачають відповідальність за злочини проти дітей. По-перше, було посилено кримінальну відповідальність батька, матері, вітчима, мачухи, опікуна, піклувальника, інших близьких родичів та членів сім'ї, особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про дитину, за вчинення певних злочинів проти дітей (у 2008 р. та 2018 р.). У частинах других ст. 155 КК (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості) та ст. 156 КК (розбещення неповнолітніх) до внесення в них змін була закріплена така

кваліфікуюча ознака, як вчинення вказаних злочинів батьком, матір'ю або особою, що їх замінює. Тож після внесення змін у 2008 р. цей перелік набув уточнення – до нього ввійшли батько, матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник або особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про дитину, – а відповідні санкції збільшилися, унаслідок чого обидва злочини було переведено з категорії середньої тяжкості до тяжких. Водночас у 2018 р. відповідно до положень проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації», що був прийнятий Верховною Радою 17.03.2018, указані норми в цьому аспекті набули чергових змін. У ч. 2 ст. 155 КК та ч. 2 ст. 156 КК до переліку ввійшли близькі родичі або члени сім'ї, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього [2]. Відповідно до статистичних даних, у 2017 році було вчинено 50 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 155 КК України та 285 передбачених ст. 156 КК України; у 2018 році – 84 діяння, передбачені ст. 155 КК України та 274 – 156 КК України; у 2019 – 64 правопорушення, передбачені ст. 155 КК України та 250 – 156 КК України; у 2020 році – 55 правопорушень, передбачені ст. 155 КК України та 197 – 156 КК України; станом на жовтень 2021 року було вчинено 163 кримінальні правопорушення, передбачені ст. 155 КК України та 237 – 156 КК України [1]. Аналогічно нестабільна ситуація і зі згвалтуванням дітей. Так, у 2017 році було вчинено 89 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 КК України, у 2018 році – 67, у 2019 році – 148 (при цьому – 92 правопорушення вчинено у відношенні малолітніх осіб), у 2020 році – 233 (151 – у відношенні малолітніх), станом на жовтень 2021 року було вчинено 247 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 КК України, із них 126 – у відношенні малолітніх [1].

Неповнолітні – специфічний об'єкт для кримінологічних досліджень. Цьому існує ряд об'єктивних, кримінологічно значущих причин. Незнання представниками вказаної групи положень і вимог чинного законодавства, вікові особливості, причетність до певних субкультур каталізують процеси соціальної дезадаптації неповнолітньої особи, що являє собою послаблення або повну відсутність здібностей пристосування до умов соціальної середовища. Саме категорія неповнолітніх найбільш «привабливі» для злочинців. Аналіз даних кримінальної статистики свідчить, що серед злочинів, вчинюваних відносно неповнолітніх в Україні, значний масив посідають посягання корисливої спрямованості – крадіжки, грабежі, шахрайства (82,3%). У цьому випадку вибір жертв засновується на особливостях психологічного стану неповнолітніх, що створює істотні труднощі у здійсненні заходів правоохоронними органами щодо встановлення і викриття злочинців [3]. Насправді, такий стан справ не викликає зайвих питань, оскільки в загальній кількості кримінальних правопорушень корисливі складають достатньо значну частину. Того, неповнолітні особи є «легкими» жертвами, оскільки для того, щоб вчинити у їх відношенні протиправне діяння немає необхідності заздалегідь його планувати чи підбирати максимально комфортний час – підлітки ще не мають змоги в повній мірі аналізувати ситуацію та чинити ефективний опір кримінальному правопорушнику.

Характерно, що в розвинених країнах, зокрема в США, де віктимологічний напрям впливу на злочинність отримав широкого розвитку, вченими розроблені і введені у практику прикладні методики зниження ризику стати жертвою злочину, адаптовані до умов конкретних міст і розраховані спеціально для неповнолітніх з урахуванням вікових та психофізіологічних характеристик. Крім вищевказаного, сприяють підвищенню віктимності неповнолітніх: наявність, як правило, певних матеріальних цінностей при ігноруванні або незнанні заходів забезпечення особистої і майнової безпеки; відсутність стійких соціальних зв'язків у місцях перебування; провокуюча поведінка, яка виражається в браваді, недоречній демонстрації цінностей, що є при собі, грошових коштів, відео-, фото, аудіоапаратури і т. ін.; незнання архітектурно-планового розташування місць перебування, що нерідко призводить до небажаного знаходження у так званих місцях з підвищеною кримінальною активністю; невідповідність або неналежна відповідність місць мешкання неповнолітніх елементарним вимогам кримінологічної безпеки (пасивний захист). Потрібно враховувати і той сутте-

вий факт, що стан жертви у неповнолітніх доповнюється й наявністю зменшеної кількості соціальних контактів, що значно погіршує психологічні наслідки злочинних проявів. Для неповнолітнього це стан страху, фрустрації, пошуку підтримки, іноді суїцид або прояви особистої кримінальної активності. У багатьох стан жертви надовго асоціюється з повною беззахисністю, руйнуванням життєвих стереотипів. Віктимна поведінка є різновидом девіації, яку неповнолітня особа засвоює в процесі соціалізації. Такий фактор можна визначити як психологічну особливість віктимізації неповнолітніх, що є одним з чинників такої. Слід припустити, що в разі кримінальної віктимізації неповнолітніх, мається на увазі результат зіткнення, конфлікту стереотипів поведінки, точку збігу різних за умовами формування типів девіації – злочинного та віктимного. Викладене дозволяє зробити висновок, що застосування заходів нейтралізації (мінімізації) означених віктимогенних факторів може привести до значного зниження кількості злочинів відносно неповнолітніх [3]. Отже, можна сказати, що усунення зовнішніх факторів, котрі сприяють віктимізації неповнолітніх є одним із способів її запобігання.

Нерідко вчиненню злочинів у відношенні неповнолітніх передують легковажна поведінка жертви, спільне розпивання злочинцем і жертвою алкогольних напоїв та вживання наркотичних речовин. Основна маса жертв сексуального насильства в сім'ї є також діти. Найбільша вікова віктимність була зафіксована в осіб від 11 до 13 років. Це пов'язано з біологічними та психологічними особливостями пубертатного періоду, тобто періоду статевого дозрівання. У фізичному та психологічному стані дітей цього періоду відбуваються суттєві зміни: «ривок росту», за яким, однак, не встигає розвиток м'язів і фізичної сили; формування вторинних статевих ознак; пробудження сексуальних відчуттів; усвідомлення себе, самопізнання. Це і робить їх «привабливою здобиччю» у сексуальному плані. Від 20 до 30% дорослих жінок і 10% чоловіків у США і Великобританії у дитинстві були жертвами різних сексуальних домагань. Неповнолітні дівчата у три рази частіше стають жертвами сексуального насильства порівняно з хлопчиками. У сучасному світі серйозну загрозу для неповнолітніх представляють засоби масової інформації, зокрема, Інтернет та значна кількість соціальних мереж. Адже саме неповнолітні найбільш вразливі до стороннього впливу в мережі Інтернет через відсутність життєвого досвіду, вміння критично оцінити ситуацію, що склалася. Сучасне покоління школярів практично весь свій час проводить у Всесвітній павутині. Неповнолітні як найбільш вразлива категорія людей часто поводяться у світовій мережі віктимно, ненавмисно провокуючи стосовно себе вчинення протиправних або злочинних дій. Мова може йти про встановлення з дитиною незаконного контакту з подальшими злочинними діями, кіберпереслідування, онлайн-насилля, шахрайство, порнографія та ін. [4, с. 87]. Для підлітків будь-який девіантний вплив може мати фатальні наслідки. На жаль, сучасний світ переповнений інформацією, котра є складною для правильного сприйняття дитиною. Нерідко протиправні дії, що демонструються у фільмах оцінюються спотворено, у зв'язку із чим можуть неадекватно сприйматись в реальному житті. Підлітки ще не наділені здатністю саморефлексії, піддаються фрустрації, криміналізації та віктимізації. Варто звернути увагу і на те, що вплив має і криза віку, пубертатний період тощо. Під час дорослішання дитина дуже швидко піддається сторонньому впливу, гостро сприймає критику, може закриватись від стороннього світу і не йти на контакт. Схильність до інтровертності інколи призводить до пошуку друзів у соціальних мережах, в яких кримінальні правопорушники швидко втираються в довіру і віктимізують неповнолітню особу.

Виховання інформаційної культури підростаючого покоління сьогодні набуває особливого значення. Серед найбільш ефективних заходів запобігання вчинення щодо неповнолітніх злочинів в мережі Інтернет є встановлення батьківського контролю за поведінкою дитини в мережі, активне роз'яснення правил користування інформаційними ресурсами педагогами в шкільному колективі, інформаційні кампанії в ЗМІ стосовно ризиків в мережі Інтернет, подальші розробка і впровадження Кодексу щодо захисту дітей від жорстокого поводження в мережі Інтернет та Інтернет-ресурсах, використання міжнародного досвіду захист прав дітей. Виходячи із специфіки потерпілих неповнолітнього віку, слід сказати, що

у профілактичній роботі із цією групою велике значення мають насамперед заходи не правового характеру, а педагогічні, психологічні, медичні. Вивчення та дослідження віктимних рис неповнолітніх, проведення психокорекційної роботи з дітьми, спрямованої на усунення таких властивостей, є важливою ланкою профілактики злочинних посягань на них [4, с. 87].

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що *неповнолітній як об'єкт віктимізації* має такі специфічні риси як: 1) *депривація самосвідомості* – обмежена або відсутня можливість у повній мірі сприймати себе як особистість, наділену індивідуальними рисами, прагнення до ототожнення та порівняння себе із іншими, частково відсутність можливостей повноцінної конкурентоспроможності; 2) *відкладена сепарація* – прагнення усвідомлення себе частиною суспільства без виділення кола обов'язків, прав та особистих меж; 3) *схильність до фрустрації* – сприйняття себе як особи, неспроможної задовільнити свої банальні потреби, постійне незадоволення своїм життям; 4) *часткова ірраціональність мислення* – викривлене сприйняття реальності через відсутність необхідного життєвого досвіду; 5) *несформований комплекс моральних цінностей* – відсутність навичок «здорової» поведінки та реагування на окремі соціально загострені ситуації; 6) *лабільна емоційна сфера* – відсутність навичок своєчасної оцінки ситуації; «відкладене» світосприйняття.

Список використаних джерел:

1. Генеральна прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації: проект Закону України від 03.02.2015 реєстр. № 2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53813
3. Албул С.В. Злочини проти неповнолітніх іноземців: питання кваліфікації та попередження. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/308/1/Ювенал.pdf>
4. Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головіна. Харків : Право, 2017. 308 с.

